

SOCIÉTÉS ET CULTURES MUSULMANES

D'HIER ET D'AUJOURD'HUI,

[Μουσουλμανικές Κοινωνίες και Πολιτισμικές

ενότητες του χτες και του σήμερα],

Les Chantiers de la Recherche Strasbourg,

30 Juin-3 Juillet 1994, Actes de la IX réunion

des chercheurs sur le monde arabe

et musulman réunis et étudiés par les soins

de Meropi Anastassiadou, A.F.E.M.A.M.,

Paris 1996, pp 539.

Κωνσταντίνος Γ. Πάτελος

Το ογκώδες αυτό πόνημα είναι τα πρακτικά των εργασιών της ΙΧ Γενικής Συνέλευσης των γαλλοφώνων ερευνητών του αραβικού και μουσουλμανικού κόσμου. Η Συνέλευση αυτή είναι το όργανο της Association française pur l'étude du monde arabe et musulman (Γαλλική Εταιρεία Μελετών του Αραβικού και Μουσουλμανικού Κόσμου), και η σύνοδός της στο Στρασβούργο το 1994 απέβλεπε – όπως συμβαίνει με αυτού του είδους τις Συνελεύσεις – στην επιστημονική καταγραφή των αποτελεσμάτων των εργασιών και ερευνών των μελών της.

Ο παρουσιαζόμενος σήμερα τόμος αποτελεί μια ανεξάντλητη πηγή κατεργασμένου επιστημονικού υλικού αναγκαίου τόσο για την περαιτέρω έρευνα όσο και για τον προσωπικό στοχασμό του αναγνώστη. Στα εισαγωγικά σημειώματα των υπευθύνων της Εταιρείας, κ.κ. Camille Lacoste-Dujardin, Paul Dumont και της κ. Μερόπης Αναστασιάδου που επιμελήθηκε της εκδόσεως αυτής, παρέχονται οι αναγκαίες πληροφορίες για την χρήση του παρόντος τόμου, που αποτελεί την ανταύγεια των εργασιών της Συνέλευσης του 1994.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι υπεύθυνοι της Εταιρείας και η εντεταλμένη της έκδοσης αυτής επέτυχαν να μεταγγίσουν στον αναγνώστη την ζωντάνια των εργασιών της Συνέλευσης. Σ' αυτήν μετείχαν 420 σύνεδροι, έγιναν 300 εισηγήσεις, 38 εργαστήρια, 13 θεματικές συνεδριάσεις, 3 συνεδριάσεις για την γενική καταγραφή της επιστημονικής έρευνας του εξεταζομένου χώρου, 3 συζητήσεις με αντικείμενα την έκδοση, την μόρφωση και ειδικευση και τα κέντρα συγκέντρωσης υλικού, 3 γενικές ολομέλειες, 28 ταινίες-vidéo, 3 εκθέσεις, (η πρώτη με θέμα: «Μπακού, μία πρωτεύουσα στα όρια της Ευρώπης-παλαιές κάρτες του Αζερμπαϊτζάν» –, η δεύτερη «Δημόσιοι κεντρικοί χώροι του Χαλεπίου, η τρίτη, «Οι νομάδες Σαρκετζιλί της Κεντρικής Ταυρίδος»). Μετείχαν επίσης 20 περίπου εκδότες συγκεντρωμένοι σε ειδικό γι' αυτούς χώρο.

Ο τόμος αυτός διαλαμβάνει τα κείμενα ή περιλήψεις 190 εισηγήσεων. Μεταξύ των συνεδρων μια εκατοντάδα, ίσως και περισσότεροι, ήσαν νέοι ερευνητές που προσκλήθηκαν να συμμετάσχουν των εργασιών της Συνέλευσης για να παρουσιάσουν τ' αποτελέσματα των ερευνών τους. Οι οργανωτές είχαν ως στόχο την Ευρώπη. Δηλαδή την σύναξη ερευνητών του γνωστικού αυτού αντικείμενου απ' όλη την Ευρώπη. Ο δρόμος όπως φαίνεται είναι ακόμη μακρύς...

Οι σύνεδροι ασχολήθηκαν με τα εξής θέματα: Ισλάμ και Ισλαμισμοί, γλώσσα -φιλολογία και κοινωνική αραβική γλωσσολογία, μουσικολογία και εθνομουσικολογία, τα δεδομένα της ιστορίας, Ιράν, τουρκικές και οθωμανικές μελέτες, η σύγχρονη Μέση Ανατολή, το σύγχρονο Μαρόκο, πολεοδομικές μελέτες, γεωγραφία, ανθρωπολογία - εθνολογία - κοινωνιολογία, μετανάστευση.

Ο θεματικός αυτός κατάλογος είναι εντυπωσιακός. Η συστηματική του όμως ανάλυση

και συζήτηση υπερβαίνει σαφώς τα όρια αυτής της παρουσίασης. Γι' αυτό και η παρουσίαση θα κινηθεί σε δυο χώρους που 'ναι περισσότερο γνώριμοι λόγω ιστορίας και γειτνιάσεως στο ελληνικό κοινό, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Τουρκία.

Στην Συνέλευση αυτή κατεβλήθη μεγάλη προσπάθεια για να προσδιορισθεί ο όρος homo ottomanicus (προϊόν των Tanzimat) από διάφορες προσεγγίσεις του οθωμανικού δεδομένου (σσ. 45-76). Ο όρος αυτός έμεινε μόνο στα επίσημα κείμενα αλλά το κεφάλαιο αυτό είναι αρκούντως σημαντικό και για την ελληνική ιστοριογραφία. Κατ' αρχήν εξετάσθηκε η περίπτωση των τοπικών αρχόντων στην περιφέρεια και η σχέση τους με την κοινωνία διά μέσου του κύκλου των σχέσεων του αφενός, και αφετέρου η σχέση τους με την κεντρική εξουσία (Υψηλή Πύλη) τον 18ο αιώνα (Ayan, Bas Ayan). Το υπόβαθρο εκκίνησης των τοπικών αυτών αρχόντων ευρίσκεται στο περιβάλλον του δικαστού (kadi) της περιοχής. Είναι πάντα οι διαθέσιμοι μάρτυρες (suhud-ul-hal). Δεν προσδιορίζεται όμως η κοινωνική τους προέλευση και τα κριτήρια της επιλογής τους. Ούτε και μέχρι ποιου σημείου επηρέαζαν τις αποφάσεις του δικαστού. Εξελισσόμενοι κοινωνικώς (διά των γαιών, του χρήματος, της οικογενείας, της γειτνίασης με ισχυρούς, διά της χρήσεως του δικαίου) πολλές φορές κατακτούν την θέση του προεστού πριν απ' το σχετικό φιρμάνι της Υψηλής Πύλης. Η θέση αυτή καθιστούσε τον προεστώτα (ayan) πρόσωπο σεβαστό στην περιοχή όπως επιβεβαιώνεται και απ' τις τοπικές μαρτυρίες. Σε ένδειξη σεβασμού του εδίδετο και ο σεβαστός τίτλος του zade. Η αυτονομία της δραστηριότητάς του έναντι της Υψηλής Πύλης είναι μεγάλη. Δεν υπάρχουν όμως θεσμοθετημένοι κανόνες που καθορίζουν συμπεριφορές και σχέσεις τόσο με τον τοπικό πληθυσμό όσο και με την Υψηλή Πύλη. Γι' αυτό και παρατηρείται συχνότατα η αλλαγή της συμπεριφοράς της Υψηλής Πύλης έναντι τους. Είτε για να επιβάλει στους ayan δικαιότερη κοινωνική συμπεριφορά – οι προεστοί πολλάκις εξελίσσονται σε τυραννικούς και διεφθαρμένους άρχοντες – είτε για να τους καταδικάσει και σε θάνατο. Θα 'ταν ενδιαφέρον να γνωρίζαμε τι είδους εισηγήσεις δεχόταν η Υψηλή Πύλη και ποιοι την οδηγούσαν να λαμβάνει τέτοιες αποφάσεις έναντι των προεστών των. Αυτή την συμπεριφορά παρατηρούμε σ' όλα τα αυταρχικά και προσωποπαγή καθεστώτα.

Μια άλλη περίπτωση οθωμανικών προεστών, χριστιανών το θρήσκειο είναι η οικογένεια των Δεληγιάννη της Κεντρικής Πελοποννήσου, κατά το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα. Οι χριστιανοί δημογέροντες ή προεστοί ή Kodjabachi αντιμετωπίζονται αρνητικώς απ' τον κοινωνικό περίγυρο. Και τούτο, ασχέτως του θετικού ή αρνητικού έργου τους υπέρ του κοινωνικού συνόλου, διότι η θέση τους έναντι της Κεντρικής Εξουσίας ήταν λεπτή ένεκα και του θρησκευματός τους. Επιπλέον, υπήρχαν και τα συγκεκριμένα συμφέροντα

που υπεστήριζαν. Μια περίπτωση χριστιανού προεστώτος είναι ο Ιωάννης Δεληγιάννης ή Παπαγιαννόπουλος (1738-1816). Επί 32 συναπτά έτη προεστώς της Καρύταινας, επί 16 έτη εκπροσωπούσε την περιφέρειά του στην Πελοποννησιακή Γερουσία με τον τίτλο του *morayan* και επί τριετία έζησε στην Κωνσταντινούπολη παρά τη Πύλη με τον τίτλο του *Vekil*. Πρέπει να σημειωθεί ότι δύο μέλη της Γερουσίας (*morayan*) με δύο προεστούς (οι πλέον ισχυροί) δύο *ayan* (μουσουλμάνοι προεστοί) και τον διερμηνέα (*drogman*) αποτελούσαν το συμβούλιο του διοικητού με έδρα το Ναύπλιο και κατόπιν την Τρίπολη. Επιπλέον οι χριστιανοί είχαν επιτύχει και το προνόμιο αποστολής εκπροσώπων τους στην Υψηλή Πύλη (*vekil*) διά του οποίου υπέβαλαν τα αιτήματά τους και τα παράπονά τους για την κακοδιαχείριση και τις αδικίες τις προσερχόμενες απ' τις τοπικές οθωμανικές αρχές, δίχως να χρησιμοποιηθεί η ιεραρχία της γραφειοκρατίας.

Ο Ιωάννης Δεληγιάννης, δημιουργός της γνωστής οικογένειας που έδρασε προ της Επανάστασης, κατά την Επανάσταση και μετά απ' αυτή δολοφονήθηκε, το 1816, απ' τα τοπικά συνασπισμένα συμφέροντα Οθωμανών αγάδων και μερίδος Ελλήνων αντιπάλων του (προεστών) στους οποίους ανήκε η οικογένεια Λόντου. Οι χριστιανοί προεστοί και στην περίπτωση μας οι Έλληνες, είχαν εκτός των προαναφερθέντων ν' αντιμετωπίσουν και την ανασφάλεια που προκαλούσε η συμπεριφορά της οθωμανικής εξουσίας. Αυτήν που αντιμετώπιζαν και οι μουσουλμάνοι συνάδελφοί τους οι *ayan*. Η περαιτέρω έρευνα των πηγών και των αρχείων θα δείξει την σχέση των χριστιανών προεστών με την Υψηλή Πύλη αλλά και με τους μουσουλμάνους συναδέλφους τους.

Ενδιαφέροντα είναι η περίπτωση του Παπασυναδινού των Σερρών στο 17ο αιώνα. Το χρονικό του καλύπτει την περίοδο 1598-1642 και τυπολογικώς παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής χρονογραφίας, και είναι γραμμένο στην καθομιλουμένη της εποχής του, με πολλούς τουρκισμούς. Ο συγγραφέας ήταν ιερέας της Ορθοδόξου Εκκλησίας κι έφερε το οφίκιο του σκευοφύλακος. Το κείμενο αυτό είναι πηγή ειδήσεων και πληροφοριών για τα γεγονότα τόσο της οθωμανικής εξουσίας όσο και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, όπου υπήγχοτο εκκλησιαστικώς η περιοχή των Σερρών κατά την περίοδο αυτή του 17ου αιώνα. Είναι σημαντικό και για την κοινωνική ιστορία και για την ιστορία των ιδεών και νοοτροπιών της εποχής του, και αναμένει τον ερευνητή και μελετητή του. Στην προκειμένη περίπτωση μας ενδιαφέρουν τα εξής:

– Κατά τον συγγραφέα ο κόσμος της εποχής του ταυτίζεται με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, και βασιλεύς είναι ο σουλτάνος. Με μεγάλη συντομία αναφέρεται στο παιδομάζωμα άνευ σχολίων. Έγινε δυο φορές το 1623 και 1637 με πολύ περιορισμένο αριθμό αρπαγώντων απ' τους γονείς τους παιδιών. Ίσως αυ-

τό είναι η αιτία της απουσίας εκ μέρους των σχετικών σχολίων. Ο συγγραφέας αναφέρεται και στους εξισλαμισμούς. Στην περίοδο αυτή αναφέρει τρεις περιπτώσεις. Η μία βιαιώς και οι άλλες δύο «αυτοθελήτως» και «αυτοπροσώπως» όπως ακριβώς αναφέρεται. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις επρόκειτο για μέλη του κλήρου της Εκκλησίας. Αυτό το στοιχείο είναι σημαντικό διότι αντιστρατεύεται την κρατούσα αντίληψη επί του προκειμένου θέματος για την εποχή αυτή. Και το τελευταίο στοιχείο είναι η σαφής διάκριση που κάνει μεταξύ «ημών» και «εκείνων» (Οθωμανών Τούρκων)· σχέση μη αρμονική μεταξύ των δύο και με έντονη την αμοιβαία καχυποψία. Σημειώνεται όμως η ύπαρξη επαφών, συνεργασιών και συμμαχιών μεταξύ των προεστών των δύο ανταγωνιζομένων ομάδων. Η εικόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελούμενης από σύνολα εθνοτήτων δομημένων αυστηρώς και κλειστών, αλλάζει κατά τον 19ο αιώνα, και την διαδέχεται μια κατάσταση πιο χαλαρή όπου συναντούμε πολλές ενδιάμεσες περιπτώσεις μεταξύ των ακραίων δεδομένων (Ευρωπαίος-Οθωμανός, μουσουλμάνος-μη μουσουλμάνος, κάτοικος της αυτοκρατορίας-υπήκοος του σουλτάνου). Απ' το 1860 όμως η κατάσταση λαμβάνει μια άλλη τροπή με την δημιουργία των κρατών-εθνών, στην οποία όλοι υποχρεώνονται να λάβουν θέση. Και τελειώνει η ευχέρεια των πολλαπλών πολιτιστικών ή πολιτικών συμμετοχών που παρείχε μέχρι τότε το σύστημα διοίκησης της αυτοκρατορίας στους κατοίκους της. Μέσα σ' αυτό το κλίμα άνησαν οι λεβαντίνοι, δηλαδή οι Ευρωπαίοι κάτοικοι της Ανατολής (Levant). Η προσφορά τους η οικονομική και πολιτιστική σ' εποχή ειρήνης και πολιτικής φιλελευθεροποίησης είναι αναμφισβήτητη. Δεν μπόρεσαν όμως ν' αντισταθούν στην εμφάνιση των κοινοτικών (εθνοτικών) και θρησκευτικών ανταγωνισμών μέσα σε πλαίσιο εντάσεων και συγκρούσεων. Η περίπτωση του Κούρδου άρχοντα, του εμίρη Beder Khan Bey είναι άκρως ενδιαφέρουσα διότι μας βοηθά να κατανοήσουμε περισσότερο και τον σημερινό εμφύλιο πόλεμο της Τουρκίας. Ο Beder Khan ήταν *homo ottomanicus* στην περίπτωση που υπερασπίστηκε και πολέμησε υπέρ της ακεραιότητας της αυτοκρατορίας (πόλεμος της Κριμαίας). Αφενός αισθανόταν άνετα μέσα στην αυτοκρατορία που δεν ηρνείτο τις ιδιαιτερότητες της εθνότητάς του και αφετέρου ήταν υπερήφανος γι' αυτήν. Συγκρούστηκε με την Υψηλή Πύλη, και πολεμικώς απ' την στιγμή που η αυτοκρατορία υπό την επιρροή του γαλλικού προτύπου άρχισε να μετατρέπεται σε εκσυγχρονισμένο συγκεντρωτικό κράτος αρνούμενη την ιδιαιτερότητα και τις δομές της κοινωτικής κοινωνίας.

Μ' ενδιαφέρον σημειώνεται η όλη συζήτηση για το Ισλάμ στην τουρκική κοινωνία σήμερα και στην εξωτερική της πολιτική (σσ. 135-137, 140-141). Τα θέματα αυτά αποκτούν ιδιαίτερη σημασία ένεκα της επικαιρότητας προερχομένης απ' την σύγκρουση του ισλαμιστή πρωθυπουργού της Τουρκίας, Necmedin

Erbakan, με την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων που θεωρεί εαυτήν άγρυπνο φύλακα του εκκοσμικευμένου χαρακτήρα του κεμαλικού κράτους.

Σήμερα παρ' όλη την απαγόρευση του 1925, το Ισλάμ βρίσκεται σε πλήρη άνθηση και ιδιαιτέρως διά των θρησκευτικών του αδελφοτήτων που είναι το κύριο χαρακτηριστικό του τουρκικού Ισλάμ. Οι αδελφότητες αυτές (*tarikati*) ξαναβρήκαν τα ιστορικά πεδία της δραστηριότητάς τους, φιλανθρωπική βοήθεια, ψυχο-κοινωνική καθοδήγηση. Όλη αυτή η δραστηριότητα οργανώνεται με βάση τα θρησκευτικά τους ευαγή ιδρύματα (*vakifi*), που αναγνωρίζονται απ' το τουρκικό δίκαιο. Η δράση τους είναι αυτόνομη μέσα στο τουρκικό κράτος και συνετέλεσε, μεταξύ άλλων, στην εμφάνιση μιας νέας τάξεως που δεν είναι εκκοσμικευμένη και κεμαλική αλλά μουσουλμανική απ' την περιφέρεια. Διά των αδελφοτήτων κυρίως το αναφερθέν ρεύμα εισήλθε στο θεσμοθετημένο κοινωνικό χώρο. Οι αδελφότητες τώρα επιζητούν την πραγματική εκκοσμίκευση. Δηλαδή επιζητούν αυτές να 'χουν σημαίνοντα ρόλο στην θρησκευτική παιδεία που παρέχεται στα σχολεία και στην διαχείριση της θρησκευτικής λατρείας. Ποια θα είναι η εξέλιξη; Το ερώτημα παραμένει ανοικτό. Όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική – με αφορμή τον πόλεμο στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη – η Τουρκία μέχρι προσφάτως εχόμενη των κεμαλικών της θεσμών δεν χρησιμοποίησε την εξωτερική της πολιτική στο Ισλάμ. Και πρέπει να σημειωθεί ότι στην παρέμβασή της στην Βοσνία – κατ' εξοχήν προίόν των πιέσεων του βοσνιακού lobby στην Τουρκία – υπήρξε πάρα πολύ προσεκτική στο θέμα του Ισλάμ. Η αλλαγή της συμπεριφοράς προς το Ισλάμ άρχισε απ' το 1980 (στρατιωτικό καθεστώς Εβρέν, Οζάλ) κ.ε.: η δε κυβέρνηση Erbakan επισήμως χρησιμοποίησε και το Ισλάμ στην εξωτερική της πολιτική. Τα προαναφερθέντα απουσιάζουν απ' τον εξαίρετο αυτό τόμο. Όπως δεν έχουμε και στοιχεία που αφορούν τις ενδεχόμενες σχέσεις μεταξύ του κόμματος του κ. Erbakan (Refah) και των θρησκευτικών αδελφοτήτων, και για τους Τούρκους, Αλεβίτες. Έχουμε ανάγκη μιας τέτοιας μελέτης και ειδικώς για τις πολιτικοθρησκευτικές συντεταγμένες του αλεβιτικού Ισλάμ.

Ο τόμος του οποίου την έκδοση επιμελήθηκε η κ. Μερόπη Αναστασιάδου, αποτελεί μια ανεκτίμητη προσφορά για όλους μας.